

УДК 379.85:39+727.7

Прокопенко О.В.,
Київський національний університет будівництва і архітектури**АРХІТЕКТУРНО–ЕТНОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
НАРОДНИХ ПРОМИСЛІВ ПОДІЛЛЯ**

Розглядаються етнографія народних промислів та ремесел, зосередження на вивченні духовної культури народу – його звичаїв, обрядів та вірувань. Народної архітектури та мистецтва Поділля. Сільське будівництво.

Ключові слова: етнографія, народна архітектура, промисли, обряди, сільське будівництво.

Основна частина:

Становлення подільських народних ремесел та промислів відбувалося в процесі розвитку краєзнавства загалом й етнографічних досліджень у регіоні, зокрема. «Історія будь-якої науки, складається з двох частин: 1) історії накопичення фактичних знань у певній галузі та 2) історії розвитку поглядів, тобто історії того, як осмислювалися й узагальнювалися накопичені знання. Те та інше складають дві нерозривні сторони кожної науки, зокрема й етнографії. Стосовно етнографії народних промислів та ремесел, то в реалізації цих двох невід'ємних сторін наукового процесу можна виділити три основні періоди: XIX- початок XX ст., 20-і роки XX ст. та 70-і роки XX ст. – до наших днів. Найбільш плідним у дослідженні означеної проблеми є третій період». Перші відомості про українські народні ремесла та промисли Поділля є в подорожніх нотатках іноземців XVII-XVIII ст. Але спеціальне вивчення предмета розпочалося лише з кінця XIX ст., майже на півтора століття пізніше, ніж у Західній Європі. Вітчизняна наука про народне мистецтво народилася й розвивалася передусім як вивчення археологічних старожитностей, художніх пам'яток минулого.

Специфіка досліджень краю першої половини XIX ст. полягала в тому, що цією справою займалися переважно польські науковці. Така ситуація пояснюється низкою об'єктивних та суб'єктивних чинників: понад 300 років Поділля перебувало в складі Речі Посполитої, до 1831 р. тут панувала як державна польська мова, католицизм, непорушні соціально-економічні позиції шляхти, а також мали місце неодноразові спроби й сподівання поляків повернути знов цю землю до Польщі.

Безумовно упродовж XIX ст. було зібрано й видано значний фактичний матеріал, який став джерельною базою для становлення й подальшого розвитку поділезнавства та не втратив своєї актуальності в наш час. В опублікованих

статистичних описах було вперше зроблено спробу показати також стан народних промислів краю.

Новим важливим етапом в історії вивчення Поділля як окремого етнографічного регіону стала відома етнографічно-статистична експедиція, здійснена в 1869 – 1870 роках під керівництвом П. Чубинського. Це була перша спроба комплексного дослідження різних сторін матеріальної та духовної культури населення Правобережної України, що виконувалося за певною програмою та науковою методикою. Видання охоплюють значну частину території Поділля та містять записи усної народної творчості, календарні й сімейні обряди, народні вірування та знання, народні юридичні звичаї, а також етнографічно – статистичні описи українського, польського та єврейського.

Головна увага дослідників, як і в попередні періоди, зосереджувалася на вивченні духовної культури народу – його звичаїв, обрядів та вірувань.

Слід зазначити, що матеріальний побут населення Поділля не дістав широкого висвітлення. Короткі відомості про житло, харчування, одяг і вишивку українського й молдавського населення Поділля знаходиться у формі подорожніх нотаток.

На початку ХХ ст. помітно розширюється й тематика етнографічного дослідження регіону. На відміну від попередніх десятиліть, коли основна увага була спрямована на вивчення духовної культури населення краю, під впливом інтенсивних соціально-економічних змін у побуті міста й села, розквіту промислів з'являється значний інтерес до осмислення виробничої діяльності та народного мистецтва подолян. [1]

Дослідженню підлягає 10 найбільш поширених промислів губернії – гончарний, ткацький, килимового виробництва, народної вишивки, кушнірський, шевський, вичинки шкіри, кам'янотесний, деревообробний та корзиноплетіння. Особливу роль у вивченні народної архітектури та мистецтва Поділля відіграла експедиційна робота під керівництвом В.Гегенмейстера по збиранню етнографічних матеріалів, зразків народного мистецтва. Дослідження охоплювали гончарство, вишивку, настінні та інші розписи, паперові прикраси, народний одяг, сільське будівництво.

В перші роки після Великої Вітчизняної війни особливо розгорнулося сільське будівництво; в цей період провадилась відбудова знищених під час війни населених пунктів. Замість хуторського типу села в післявоєнні роки створюється радянське село, підпорядковане своєю структурою якнайшвидшому господарському і культурному піднесенню. При аналізі даних, слід пам'ятати, що с. Борове лежить у районі, де в минулому були всі три основні типи старого житла: однокамерне (хата), двокамерне (хата + сіни) і трикамерне (хата + сіни + комора або хата). Проте тут відсутній старий

традиційний тип трикамерного житла (хата + сіни + комора або хата). Це пояснюється тим, що переважна кількість хат побудована після війни і вже пристосована до потреб колгоспного селянства. На основі порівняння матеріалів з Олевського і Луганського районів, Житомирської області, можна зробити кілька висновків. По-перше, в населених пунктах цих районів існують згадані типи житла і, крім того, зустрічаються багатокамерні хати, кількість яких досягає 14,9% досліджених хат. По-друге, тип хати: кімната+кухня+сіни із степкою, який в с. Боровому став панівним лише після війни, на Житомирщині існує з довоєнних часів, наприклад, у с. Радовель, Олевського району, з 16 обстежених хат шість належить до згаданого типу, причому чотири з них побудовані до 1941 р., а хат цього типу на території Олевського і Луганського районів, Житомирської області, близько 24.3%. Розвиток типу хат: кімната+кімната+кухня+сіни із степкою-коморою і тут не поширився (з 128 обстежених є лише одна хата такого типу). По-третє, на цій території часто зустрічається тип п'ятистінки (кімната+кухня+ганок-сіни), який становить 8,6% загальної кількості досліджених хат. По-четверте, значне місце займають хати старого трикамерного типу (хата+сіни+комора або хата) і особливо розвиненого з нього типу хата+сіни+комора. [2]

Подільські народні промисли, можна поділити на кілька груп:

- 1) Методично – технологічну, яка містила рекомендації щодо організації виробництва продукції;
- 2) популярно – пропагандистську, що ілюструвала «небувале піднесення й розквіт народного мистецтва під керівництвом більшовицької партії»;
- 3) історико – мистецтвознавчу, присвячену дослідженню історії українського декоративно – прикладного мистецтва, особливо його радянського періоду;
- 4) спеціальну, що розглядала становлення й розвиток українських народних промислів, окремих їх осередків та діяльність відомих майстрів. Для переважної більшості праць, особливо другої групи, характерний ортодоксальний підхід до висвітлення народної художньої культури. [3]

1. Таблиця Типології Промислів України

№	Промисел	Викори- стання	Історія
1.	Деревообробний промисел	Ложкарство	деревообробний промисел по виготовленню ложок, ополоників, мисок, тарілок та іншого кухонного начиння. Для цього використовувалися здебільшого такі породи, як береза, осика, липа, інколи груша. З розпиляного дерева майстер робив спочатку заготівки, котрі оброблялися потім за допомогою спеціальних ложкарських інструментів — різця та шліфера, а також ножа та найпростішого токарного верстата. Розрізняли ложки прості, нефарбовані (мужицькі, циганські) та руські, що були пофарбовані у золотавий та темно-червоний кольори та розписані стилізованими візерунками. Л. займалися звичайно чоловіки похилого віку — діди.
		Теслярство	один із найбільш масових деревообробних промислів; зведення житлових та інших споруд, господарських будівель тощо. Зрубані дерева обтесували здебільшого вручну різного виду сокирами й розпилювали на колоди. Уздовж колод знизу долотами видовбували поздовжні пази, а по кінцях — зарубки. За допомогою простого, але ефективного знаряддя — драчки — колоди щільно з'єднували у зруб.
		Столярство	вид деревообробного промислу; виготовлення хатнього начиння — лав, ослонів, скринь, столів, табуреток та стільців, мисників, ліжок, а також віконних рам та рамок для вуликів, дерев'яних частин борін та плугів тощо. Серед інструменту українських столярів було багато давніх знарядь — сокира, тесло, стамеска, молоток, свердло та ін.

		Стельмаство	<p>деревообробний промисел, пов'язаний з виготовленням транспортних засобів — возів і саней, а також коліс, полоззя, дуг тощо. Крім традиційного столярного інструмента, стельмахи широко користувалися вже згаданою коловороткою (звичайно при виготовленні округлих ступиць). Специфіка С. полягала й у тому, що матеріал для гнуття ободів, дуг, полоззя заздалегідь розпарювали у спеціальному приміщенні — парні.</p>
		Різьблення по дереву	<p>різьблення по дереву це мистецтво, яким славилися стародавні слов'яни ще в XI столітті. Проте саме мистецтво виникло набагато раніше. Різьбленням прикрашалися трони єгипетських фараонів, вікінги гойдали своїх дітей в різблених колисках.</p>
2.	Металообробка	Ковальство	<p>обробка металів способом гарячого кування. На території України сформувався ще у давньоруський період. З розвитком обробки металів у XV—XVI ст. від К. відокремилися більш вузькі спеціалізації по виготовленню голок, годинників, ювелірних виробів (золотарство), котрі зосередилися у містах.</p>
		Золотарство	<p>обробка благородних металів — золота, срібла та ін. На території України бере свій початок у ремісничому виробництві докиївської доби. У другій половині XVII—XVIII ст. золотарі широко виготовляли сережки, персні, каблучки, оклади для ікон тощо. Осередками З. були здебільшого великі міста — Київ, Чернігів, Харків, Львів, Ніжин, хоча траплялися золотарі і по селах, особливо на Гуцульщині.</p>

3.	Кустарний промисел	Плетіння	кустарний промисел по виготовленню господарсько-побутових та художніх виробів з різноманітної еластичної сировини. На Україні має багаті й давні традиції, особливо на Поліссі.
4.	Ткацтво	Килими, ліжники, налавники, коці тощо	на Україні льон, коноплі, а також вовну здавна використовували як ткацьку сировину. Наприкінці XIX — на початку XX ст. домашнє Т. українців, незважаючи на розвиток фабричної промисловості, являло собою усталений комплекс технічних прийомів та знарядь праці, які склалися протягом століть. На початку XX ст. стали застосовувати й нетрадиційні види сировини: бавовняну та паперову пряжу, а в західних регіонах — металеву сріблясту нитку — сухозлітку.
5.	Гутництво	Виготовлення скла і виробів з нього	значного розвитку набуло ще за часів Київської Русі. Районами найбільшого поширення Г. на Україні були Чернігівське, Київське і Волинське Полісся, оскільки для виготовлення скла потрібний поташ, який добували, спалюючи дерево, а також кварцовий пісок, крейда і вапно, що залягали на цій території. Починаючи з XVI ст. на Поліссі, а також Слобожанщині, Поділлі, Буковині, Галичині з'явилася значна кількість невеликих підприємств — гут, на яких виробляли скло.

Висновок

На початку XX ст. помітно розширюється тематика етнографічного дослідження регіону Дослідженню підлягає 10 найбільш поширених промислів губернії – гончарний, ткацький, килимового виробництва, народної вишивки, кушнірський, шевський, вичинки шкіри, кам`янотесний, деревообробний та корзино – плетіння.

Література

1. Мельничук Л. Гончарство Вінниччини: минуле і сьогодення // Народне мистецтво. – 2002. № ¾. С. 170 – 171.

2. Матеріали з Етнографії та Художнього Промислу /[авт. М.З. Козакевич]. – К.: Академія наук Української РСР, 1957. – 317с.
3. Поділля: історико – етнографічне дослідження /Під ред. Пономарьова О. – К., 1994. – С. 96 – 104.

Аннотация

В статье рассматриваются этнография народных промыслов и ремесел, сосредоточение на изучении духовной культуры народа - его обычаев, обрядов и верований. Народной архитектуры и искусства Подолья. Сельское строительство.

Ключевые слова: этнография, народная архитектура, промыслы, обряды, сельское строительство.

Annotation

In the article ethnography and folk art and crafts, focusing on the study of spiritual culture - its customs, rituals and beliefs. People's art and architecture skirts. Agriculture building.

Key words: ethnography, folk architecture, crafts, rituals, rural construction.